

ZSIDÓKÉRDÉS?

A lelkiismeret fájdalma vagy a harc eszköze?

I.

Mi mindent takar az a megosztottság és az a régóta nem tapasztalt szenvedély, amely a magyar közvéleményt a 2002. évi parlamenti választások kapcsán állította szembe egymással? Meddig folytatódik tovább a küzdelem változatlan hevességgel? Szent háború van kibontakozóban? A bombák, rejtélyes iratok és szenvedélytől túlfűtött állítások, fenekedések, a most minden fordítva lesz formájában szedik az áldozataikat, legfeljebb öngyilkos robbantókat nem lehet még látni.

Csakhogy könnyedséget és hányavetiséget is tapasztalni, még hozzá hasonló mértékben. Nincs már súlyuk a szavaknak, bármi mondható, következmény nélkül. A szavak mögül elillantak a jelentések, hetet-havat össze lehet hordani. Kemény, otromba, durva állítások, becsmérések, megálázó gondolatmenetek, szitkok, amelyek egy boldogabb világban külön-külön halálosak lettek volna, pofonok, párbajok, vendetták követték volna őket, ám itt és most lepereg minden, mert a legdurvább sértések is csak fricskaként hatnak. Állva maradnak a szereplők, legfeljebb sajtóper résztvevői lesznek. A szúrások, a lövedékek gyengék, vagy a páncélok erősek? Ha ugyan páncélnak lehet nevezni az önérzet, az önkritika, az ízlés, a lelkiismeret furdalás, a bűntudat hiányát.

Valóban, nem emlékszünk arra, hogy korábban annyira éles szópárbajok, verbális kisiklások, olyan heves parlamenti és médiaharc uralkodott volna el a közéletben, mint mostanában. Ráadásul nagyon sok honfitársunk ismét-

A meli tizen nézetkültségekkel, megosztottsággal, liberalizmusról

geti az olvasottakat, hallottakat, ami megsokszorozza a hatást. Ám talán pozitív értelem is adható a fejleménynek. Hátha mindez fordulópontot, de legalábbis átmenetet képvisel a konszenzusos demokrácia és a versengésen alapuló demokrácia között. Hátha a papagájbeszéd is jobb a fojtott csendnél.

Tény, az áprilisi tüntetések korábban soha nem látott tömegeket vonzottak. Ritkán fordul elő a világon, hogy ennyi ember vonul ki hivatalban lévő kormány mellett. Másrészt példátlan az is, hogy a megkérdezett választók mintegy 12 százaléka, több, mint 600 ezer választójogú polgár nem vallotta be, hogy a kormányváltó erőket támogatja, aminek következtében előre nem látott, hatalmas zavar keletkezett a különféle jóslógépezetekben. A közvéleménykutatók ugyan ésszerű szociológiai magyarázatokat adnak a jelenségre, összeesküvés-elméletek is hatnak, mégsem lehet szabadulni a gondolattól, hogy talán ebben az esetben is valamilyen tüntetésről lehetett szó. Tömeges kivonulás a közélet porondjaira az egyik oldalon, rejtőzködő, ugyancsak tömegesen jellemző viselkedés a másikon. A magyarázatok nem nyugtatnak meg senkit. Ráadásul a két forduló együttes szavazatkülönbsége mintegy 40 ezer főre tehető. Dráma tanúi, szereplői lennénk?

A helyzetre vonatkozóan alig van történelmi tapasztalat, amit természetesnek lehet mondani. Felvetődik, hogy nem valamilyen végzetes társadalmi szakadás tükröződik-e mindebben.

1. Ami nem oszt meg?

Induljunk ki a választási részvétel egyszerű tényéből. A magas részvételi arány természetesen a nagyfokú érdeklődést jelezte. Továbbá a közcselekvés általános szándékát. De az sem lehet kérdéses, hogy honfitársaink számottevő része

szenvet a politikai belháborútól, és a végét kívánja, függetlenül attól, mi lesz a kimenetele.

A politikai nézetkülönbség mellett az elmúlt hónapokban megosztotta a társadalmat, hogy nagyra nőtt azoknak az aránya, akik helyeselték az erős versengéssel járó, nyílt vitát a szembenálló erők között, sőt abban mind hevesebben vettek részt. A titokban döntő rejtőzködők jelensége e folyamat negatív lenyomatának, tükörképének tekinthető.

Statisztikák hiányában csak feltételezni lehet, hogy inkább az aktív, a jobban képzett és fiatalabb honfitársaink voltak többségben azok között, akik a politikai fejleményeket folyamatosan nyomon követték. Velük szemben állhattott, áll persze ma is az a nem kevésbé jelentős tábor, amely csak alkalmilag figyeli a politikát. Utóbbiak között lehetnek többségben tehát azok, akik nem szeretik a veszeke-dést, akik megegyezést, konszenzust kívánnak a politikában, ha véletlenül megkérdézik őket erről. Akiket például idegesít a múlt felhánytorgatása, mert csak a szépre akarnak emlékezni belőle.

Az arányokat illetően is persze csak találgatásra vagyunk utalva, miként az is csak feltevés egyelőre, hogy az előbbi csoport inkább városokban él, míg az utóbbi zömmel a városok peremkerületeiben és a kisebb lélekszámú településeken. De az szinte bizonyos, hogy a versengés illetve a konszenzus hívei között egyaránt sokan lehetnek, akik félnek azoktól a károktól, amelyeket a durva belháborúvá fajult veszeke-dés okozhat. Ez a megosztottság, hagsúlyozni kell, nem a jobb és a bal közötti megosztottságot képezi le.

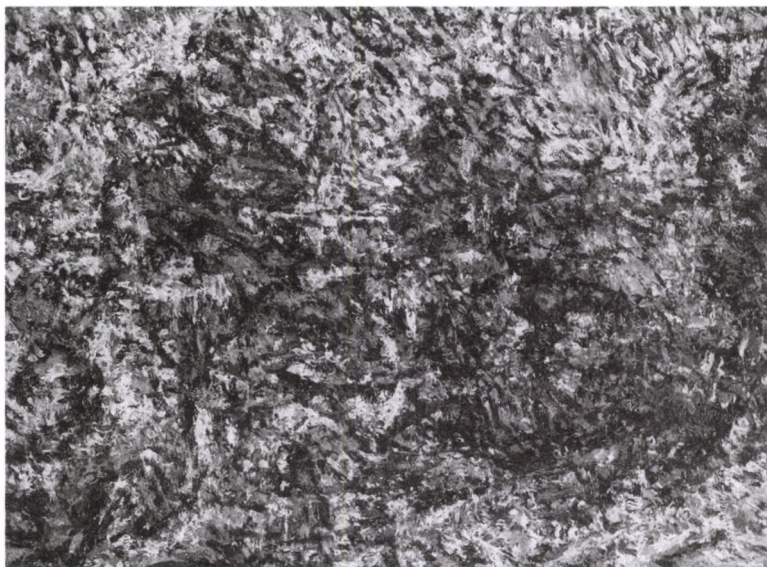
A szembenállók, a politikai ellenfelek szoros küzdelmét figyelve a választások kimenetelét illetően két következtetés adódik. Egyrészt az utolsó két hétben minden bizonnyal nőtt azoknak az aránya, akiket erős politikai érdeklődés jellemzett, és a versengésen, konfliktuson alapuló demokráciát helyeslik. Növekedésükből inkább a kormányt támogató oldal profitálhatott, az ellenzék viszont

nyilvánvalóan stabil maradt ebből a szempontból. Másrészt a jelek szerint a versengést végeredményben az dönthette el, hogy az alkalmilag politizáló, nyugalmat, békét kívánók közül többen támogatták az ellenzéki tábor. Ami átvezet a társadalom politikai megosztottságának kérdéséhez.

Magyarországon konzervatív fordulat zajlott le. A konzervativizmus ereje nálunk ma sokkal inkább kultúrájából fakad, mint megfogható, politikai programá alakítható ideológiájából. Eppen ezért a politika kultúrája napjainkban olyan mögöttes tartalmakat jelent, amelyeket a politikai döntések folyamata erősít vagy gyengít. Ami nem értetődik magától minden politikai rendszerben.

Megfordítva is ez a helyzet azonban, hiszen a konzervatív kultúrát életető, áramlatba terelődő tartalmak, akarva-akaratlanul, de jellemző módon vannak már jelen a politikában, vagy éppenséggel jellemző módon hiányoznak belőle. Így érezzük, valahányszor a közjó gondja foglalkoztat, s ezért is érződik nyilvánvalónak mostanában a kölcsönhatás politika és kultúra között. A kölcsönhatás nemegyszer erős ellentétekben nyilvánul meg. A többgyerekes család mintája például sokkal inkább kulturális jelenség, mint valamilyen ideológia megnyilvánulása. Nem arat osztatlan sikert, sem a politikai vitákban, még kevésbé a hétköznapi életben. A nemzeti szalag vagy kokárda hosszabb időn keresztül történt kitűzése ugyancsak kulturális hagyományra hivatkozott. A mozgalom a választások előtt azért élezte ki a vitákat, mert az egyik tábor a hagyomány és a nemzeti egység jelképének, a másik tábor viszont egyoldalú politikai gesztusnak, kisajátításnak, a megosztás jelének tekintette. Volt, aki bocsánatkérést követelt azoktól, akik kezdeményezték.

Természetes tehát, hogy adott esetben már az is ellentétet gerjeszt, ki mit ért a kultúra kifejezésen. A konzervatív felfogásnak kezdettől fogva feltűnik egy sajátossága:

FÉRFI PORTRÉ (SZABÓ LAJOS), 1940 KÖRÜL
olaj, vászon, 36×48 cm

egyesek például a kultúra értékeire, örökségére fektetik a hangsúlyt, mások számára a kultúra mint közösségi tevékenységek életetője és kerete a legfontosabb. Egyetértés van a mai, hazai konzervatív szemléletekben ugyanis arról, hogy a társadalmat közösségként fogják fel, amelyet a nyelv, a hagyományok és az értékek kapcsolnak egybe. Nem magától értetődő állításról van szó.

Például az elmúlt évtizedekben a „gyökértelenség”, a „talajvesztettség” vissza-visszatérő kifejezés lett. A végleg mögöttünk hagyott korszak „herkulesi” erőfeszítéseinek következményeit kívánták érzékeltetni a társadalmi változásokkal kapcsolatban. Az a konzervatív meggyőződés húzódik meg e kifejezések mögött, hogy az 1945 utáni időszakban különösen sok gyökér sérült meg vagy szakadt el

a magyar társadalomban. A proletárdiktatúra fő eszméjének, a tömegek lenini értelemben vett „uralmának”, terrorjának a következményeit nem lehet többé eltüntetni, hiszen a parasztság kollektivizálása, a bérből és fizetésből élők tömegeinek drámai megnövekedése, az erőltetett urbanizáció visszafordíthatatlan átalakulást eredményezett a háború utáni évtizedekben.

Nem az a kérdés persze, hogy létezhet-e gyökértelen kultúra. A kérdések, a viták arra vonatkoznak, indokolt-e, szabad-e felvetni, hogy mi a sorsuk, mi a közösségformáló jelentőségük a gyökereknek, a hagyománynak. Hagyományok, közösség, kultúra összefüggéséről van szó tehát. Bámulatra méltó, mi minden hangzott el ebben a vonatkozásban a közelmúltban, hogy milyen szenvedélyes és pusztító szándékú a politika kultúrájához kapcsolódó vita.

Mégis, talán éppen a gondolkodást el-elborító szenvedélyek miatt ma a leíráson túl a szociológia és a politológia nyelvezetével bajosan lehet választ kapni arra kérdésre, hogy mit jelent, mivel függ össze a fentebb emlegetett, megdöbbentő megosztottság. Ismét fel kell tenni a kérdést: végzetes-e a szembenállás? Kultúrák ellentétét fejezi-e ki? Ha igen, mi a konzervatív kulturalizmus ellentéte. Kérdés az is, lehet-e egyáltalán véleményt formálni a megosztottságról, ha nem is pártatlanul, de legalább higgadtan, bizonyos távolságot tartva.

A választások eredménye, 2002 tavaszán és őszén is, egy ítéletet mindenképpen kimondott. A mégoly jelentősnek feltételezett konzervatív kulturális fordulat jelenthetett ugyan áttörést, de nem párosult a jobboldal újbóli politikai győzelmével. Az elmúlt hónapok tapasztalatai nyomán kijelenthető, hogy ebben az utolsó mondatban négy olyan hívó szó van (*konzervatív, kultúra, jobboldal, politika*), amelyek sajátos, más szóval nem negatív értelmezésű összekapcsolása már eleve heves kirohanásokkal teli támadást képes kiváltani. Miért?

A tíz- vagy tizenötmillió magyar dilemmája a „polgár-pukkasztás” és a „nemzeti sorskérdés” szembenállásaként jelenik meg immár több mint tíz éve. Az ellentét feloldása természetesen meghaladja a jelen vállalkozás kereteit. De példája két okból is jellemezheti az eszmék ellentéteit. Egyrészt a konzervatív áramlat ereje hozta a felszínre az igényt, hogy meg kellene érteni, netán fel kellene oldani az ország és a nemzet közti politikai ellentmondást. Másrészt a példa megvilágíthat valamit a politikai feszültségek természetéből.

Ha igaz, hogy a *ius soli* és a *ius sanguinis* ellentétet fejez ki két eltérő polgár felfogás között, akkor nyilvánvaló, ez a „hány millió magyar?”-t illető dilemma mély szemléletbeli különbséget tükröz. Gyakorlatunkban a bal- és a jobboldal közti szembeállást jelzi. Valóban, a „tízmillió magyar” a lakhely közösségét hirdető felfogás kifejezése, hiszen az ország határán belül élőkre vonatkozik. A „tizenötmillió” ellenben a vérségi kapcsolat határokon átívelő összekötő képességét jeleníti meg, mert a területi elv helyett a magyar rokoni, esetleg házassági kötelék a mérvadó. A „vérségi kötelékek” persze jelképesen érthetőek, hiszen a rokonin túl főként kulturális és a nyelvi közösségen keresztül megvalósuló kapcsolódást fejezik ki.

A *ius sanguinis*szal kapcsolatos felfogás két megfontolás alapján is támadható. Például két régi és nagy demokrácia, az Amerikai Egyesült Államok és a Brit Nemzetközösség ma is a *ius soli* elvét alkalmazza, továbbá az is felvethető, hogy az állampolgári jogok lényegében az egyéni szabadság kiteljesítését biztosítják. Ez a helyzet, úgymond, a szabadságért, az emberi jogokért folytatott küzdelem mint fejlődési folyamat következménye, felsőbbrendű állapot. Felsőbbrendű, mert ésszerű és mindenütt érvényes, s így, egyre távolabb is kerül a vérségi-kulturális kötelékek szemléletétől.

A magyar státustörvény körül kialakult széles körű egyetértés fontos fejlemény. Nem okoz immár gondot annak az elismerése, hogy a polgárság közösséget is jelent, hogy az emberi jogok érvényesítése többé nem szűkíthető az egyéni jogokra. Másként fogalmazva az egyéni jogok egyben a közösséghez való tartozás jogát is jelentik. Ez konzervatív gondolat. A státustörvény olyasmit volt képes megvalósítani, amit a modern liberális *citizenship* fogalmak szemszögéből akár fából vaskarikának lehetett tekinteni még a közelmúltban is. Nehéz is rá európai példát találni.

Az esetnek külön tanulsága van a mi okfejtésünk szempontjából is. Ha igaz, hogy a politikai konszenzus igen széles körben jött létre, akkor igaz az is, hogy az emlegetett ádáz ellentéteket a konzervatív, kulturális hatások terjedése önmagában nem magyarázza. A szent háború párviadalairól tehát nem állítható, hogy egyszerűen a modernnek és a régiek küzdelmét jelentik. A konzervatív áramlat hatása messze túlnőtt mindkettőn, hat továbbá a jobboldal mellett a baloldalon is.

A másik véglet sem igaz. Van ugyanis olyan nézet, miszerint kispályás, csenevész ízlésvilágú, harácsoló elitek ádáz küzdelme zajlik nálunk a hataloméért. Harci kutyáik csaholása adja a csatazajt. Hadakozásuk közben minden eszköz megengedett, ideértve azt is, amit negatív kampányként emlegetnek. Ez a vélemény az arisztokratizmusával és a pesszimizmusával hat ugyan, de nem ad választ a kérdésre.

Az igazi hatalmi küzdelemre az valóban jellemző, hogy a résztvevők az összes rendelkezésükre álló eszközöket mozgósítják a cél érdekében. Korlátokat a közeg fog szabni. Az a terep, azok az eszközök, amelyeket a politikai élet szereplői, versenyzői céljaik érdekében használni tudnak. A közélet résztvevői, továbbá a közéleti erkölcsök, a nyilvánosság, az intézmények természete. A közelmúltban lezaj-

lott cseh választásokon például a részvételi arány 57 százalék volt, a kampány érdektelen, a vita aligha mozgósította tehát a közvéleményt olyan mértékben, mint nálunk. Pedig ott is kiegyenlített, eredményeit tekintve nehezen előre látható volt a küzdelem. A vesztes Václav Klaus a végén bele is betegedett a vereségbe, vagyis a hatalomért versengők elszántsága ugyancsak nagy lehetett. A közeg, a politikum különbözött alapvetően a magyarországitól, nem a politika fő szereplőinek harci kedve.

A két ország közti sok-sok történeti, földrajzi és kulturális eltérés itt még csak fel sem sorolható. A proletárdiktatúra öröksége viszont mindkét országban jelen van. Ez fontos mozzanat. Tegyük egy rövid kitérőt, hátha a cseh és a magyar viszonyok közti különbségek villantanak fel valamit abból, mi húzódhat a hazai ellentétek háttérében.

A proletárdiktatúrák cseh és magyar sajátosságai közül az egyik körülmény a kezdethez kapcsolható. Csehszlovákia győztes államnak számított 1945-ben, Magyarország ellenben vesztesnek. Ez már önmagában eltérő viszonyt fejezett ki a nemzeti múlthoz fűződő kapcsolatban.

Nálunk a vereség egy hosszú korszak határozott lezárását, büntetést, megszállást és jóvátételt jelentett, továbbá káoszt, nagy csöndet azzal kapcsolatban, hogy milyen veszteségeket jelentett az országnak a világháború. A csöndre jellemző, hogy a magyarországi lakosságot ért demográfiai veszteségekről csak a közelmúltban jelentek meg összegző számítások, az anyagi veszteségek méreteiről pedig alig-alig tudni. A hadba lépett Magyarországnak tizenötmillió lakosa volt mintegy százhetvenkétezer négyzetkilométer területen. Az embervesztés megközelítette az egymilliókétszázezer főt, ebből egyedül a koncentrációs táborok zsidó származású magyar áldozatait négyszázötven-hatszáz ezer főre becsülik, a cigány származású magyar áldozatokét több tízezerre, a hadszíntéren és a fogolytáborokban elpusztult magyar áldozatokét mintegy háromszázhetven-

ezer főre. Hasonlóan szívszorító szembenézni azzal a számadattal is, amely az 1938 és 1948 közti vándormozgalomra vonatkozik. Az elhurcoltak, kitelepítettek, menekülők, besorozottak és más kényszerek nyomán mozgásra kényszerített személyek együttes lélekszáma meghaladta az öt-milliót.

A másik körülmény az, hogy a közvetlen múlt alakításában 1956 következményei mások voltak nálunk, mint 1968 következményei Csehszlovákiában. A mi forradalmunk előbb volt, és sokkal véresebb is, mint az 1968-as prágai tavasz. A leverésüket követő elnyomás is különbözött. Nálunk a gulyáskommunizmus és a legvidámabb barakk kísérletét kegyetlen, a társadalom mélyebb rétegeiig eljutó erőszakos leszámolás előzte meg és kísérte. A szovjet tábornak 1956-tal kapcsolatban egyrészt rossz volt a lelkiismerete, másrészt sajátos nyugtalanságot is érzett miatta. 1968 ellenben dühöt és fegyelmezési szándékot váltott ki, nehogy a cseheket mások is kövessék. Az erőteljes elnyomás miatt Berlint, Prágát és Varsót az 1980-as években „vasháromszögnek” hívták. Magyarországon azokhoz képest puhább körülmények voltak: sajátos kisfogyasztói paradicsom jött itt létre, amely, mint közismert, a jólét átlagosan hozzáférhető örömeit kínálta a *homo economicus*nak, cserébe a teljes közéleti passzivitásért.

Ez a rövid egybevetés azt sejteti, hogy saját múltunkban kell keresni a szembenállás magyarázatát, mert nem lehet minden további nélkül a szovjet szocializmus örökségének tekinteni.

A feszültség, amely olykor „szent háború” méreteit ölti, fasiszták és kommunisták között szedi áldozatait, ha hinni lehet a küzdő felek egymás fejéhez vágott minősítéseinek. Hogy megértsük, mit látunk magunk előtt, 1945-től kell elindulni, nem 1990-től. Ennek indoka, egyebek között, hogy 1989–90 értelmezése a szenvedélyes ellentétek egyik visszatérő motívuma. Az ország újraalapítása-

ként felfogható 1990-es fordulat ugyanis szellemi értelemben egyetemességet hirdető liberalizmust állított szembe egy, a liberális racionalisták mércéje szerint következetlen, ösztönös, kezdetleges, de mind energikusabb konzervativizmussal. Valóban olyan nagy baj származhatott az ellentétből?

Felvetődik, miért nem szabad feltételezni azt, hogy politikai értelemben a liberális–konzervatív szellemi ellentét talán még szelídülhetne is, különösen, ha az enyhülés nem valamilyen politikai vagy kulturális kiegyezésen alapulna. Hiszen látható, hogy bizonyos konzervatív elemek egyrészt még a politikai tekintetben radikális liberálisok körében is kimutathatók, másrészt, a konzervatív áramlat a jobb–bal meghatározás szerint elkülönített táborokban egyaránt növekszik.

A Rákosi-korszak a maga marxista avantgardizmusával valóban gyökeres fordulatot jelentett a háborút megelőző korszakhoz képest. Még a kapitalista körülmények között, tehát a háború előtt a kommunista mozgalom szerte Európában afféle ellentársadalmat épített ki az őt körülvevő, általa ellenfélnek tekintett globális társadalommal szemben. Ellenkultúrát honosított meg vele szemben, hiszen teljes tagadásban volt a társadalommal. A kommunista mozgalom, úgymond, megadta a szót a kirekesztetteknek. Csak emlékeztetőül: a marxista racionalizmus egyik pillére az a tétel, hogy az ember a piaci gazdaság, a fokozódó munkamegosztás, az egymással antagonisztikus ellentétben álló osztályokra bomló társadalom viszonyai között kizsákmányolt, elidegenedett lény lesz, aki nem érzi otthon magát a világban.

A magyarországi proletárdiktatúra győzelmével ez a materialistának keresztelt szemlélet fokról fokra eluralkodott a társadalom számottevő részében. A marxizmus–leninizmuson alapuló ésszerűség jegyében szakított mindenrel, ami megelőzte. Ellentársadalom, ellenkultúra a múlttal

szemben. „*A múltat véggépp eltörölni...!*” Ami tömör megfogalmazása Marx gondolatának, miszerint „*a múlt öröksége rémálomként telepszik az élők gondolataira*”.

Az 1980-as évek második felében két olyan irányzat bontakozott ki a demokratikus ellenzék köreiből, amelyek különbözősége sok mindent megelőlegezett a mai szembenállásokból, pártszerveződésekből. A liberalizmus és a népi-nemzeti irányzat közti különbséget, hamisan és szándékosan, a múlt, a háború előtti vita afféle folytatásának minősítve „az urbánusok és a népiesek” közti ellentétnek állították be. Már egyedül ebből az ellentétből kihallatszott, hogy zsidók és magyar népi sarjadékok régi ellentéte újult volna fel. Ez a történelmietlen és indokolhatatlan párhuzam, afféle hasonlat, alkalmas volt arra, hogy tovább élezze a szembenállást. Tény, hogy a két tábor kezdettől jellemezte az eltérő minták és eszmék iránti érdeklődés, továbbá egy sajátos, már-már zsigeri ellenszenv egyes követőik között. Ám tény az is, hogy egyetértés volt a mégoly megosztott ellenzéken belül a korszakváltó fordulat szükségét illetően, ami a Kádár-rendszer végleges lezárását, a szovjet hatalom megszüntetését foglalta magában.

A liberalizmus hirdetői egyetemes értékek alapján olyan elveket fogalmaztak meg, amelyek újdonságát az jelentette a nyolcvanas és a kilencvenes évek fordulóján, hogy az adott helyzetre vonatkoztak: alkotmányos demokráciát követeltek, kapitalista rendszert, kiálltak az emberi jogok érvényesítése mellett, a történelmi örökséget pedig a magyar progresszió folytatásában (1848–49, 1918 és 1956) látták. Ennek a felfogásnak a jegyében a liberálisok eszménye olyan társadalom volt, amely az alkotmányos jogok által biztosított egyéni szabadság kiteljesedéseként jön létre. Új liberálisoknak nevezték magukat, a régi magyar liberalizmustól való nyilvánvaló elkülönülés szándékával.

A liberalizmus univerzalizmusa az egyetemes értékek, a társadalmi egyenlőséget megvalósító haladás hitén

alapszik. Ebből fakad az a filozófiai meggyőződés, hogy a tudás forrása és próbája az ész, hogy a valóságnak belső, logikai természetű szerkezete van, hogy nagyon sok olyan igazság létezik, amelyet az ész közvetlenül képes felfogni. A modern liberális reformizmusnak, a jóléti állam szocializmusának közösek a gyökerei a marxizmussal, ebből adódóan a proletárdiktatúra avantgardizmusával is.

A hetvenes-nyolcvanas években kibontakozott hazai liberalizmus erénye és ereje éppen ebből származott. Racionalista, felvilágosult eszmerendszerből vezette le rendszerváltó követeléseit. E követelések rokonságban voltak a hagyományos polgári demokráciák fő elveivel. Az adott magyarországi helyzetben viszont, éppen emiatt éles ellentétben álltak a marxista–leninista társadalomelmélettel, különös tekintettel az előbb jelzett három kívánságra: alkotmányos intézményeken alapuló parlamentáris demokrácia, áttérés a tervutasításosról a teljes piacgazdaságra, az emberi jogok maradéktalan biztosítása.

Hazai ádáz politikai csatáink ideológiai mozgatói után kutatva itt tűnik elő az első nyom. Kétségtelen, a közös eszmék döntő szerepet játszottak abban, hogy 1988–90-ben egyrészt az ellenzék, másrészt a bomladozó állampárt, majd két utódpartja állott szemben egymással. Az ellenzéken belül egyetértés volt abban, hogy a Kádár-rendszer illegitim, mert a szovjet beavatkozás hozta létre 1956-ban. Egyetértés volt abban is, hogy meg kell teremteni a politikai pluralizmus feltételeit a hatalom és a hatalom gyakorlásának megosztása által (például a szovjet csapatoknak el kell hagyniuk az országot, meg kell szüntetni az állampárti erőszakszervezeteket, véget kell vetni az MSZMP és utódpartja vagyoni túlsúlyának). Egyetértés volt továbbá a három fenti, liberális értékek jegyében megfogalmazott kívánság tekintetében is.

A politikai erők szembenállása azonban nem fejezte ki hűen a világgépek közti szembenállást. A múlt és a jövő

erői közti különbség mélyen és eredendően elvi ellentét volt, amely valóban a korszakváltást jelenítette meg. A jövőt a plurális parlamenti demokrácia és piacgazdaság jelentette, a Nyugathoz való felzárkózás jegyében.

Lehet vitatkozni azon, milyen a kölcsönhatások természetese eszmék és politikai törekvések között. Nem kétséges, hogy a rendszerváltó ellenzék számára a 21. századi magyar szabadelvűség racionalista hagyományai, a magyar polgári demokrácia öröksége, elsősorban 1848–49 közös szellemi háttérrel, gondolati keretet adtak a kerekasztaltárgyalások során. A szabadelvű örökség kapcsolta össze az új liberálisokat, a polgári demokrácia, az agrárdemokrácia, a kereszténydemokrácia, a nép-nemzeti mozgalom követőivel, ami a Magyar Köztársaság kikiáltásához vezetett. Kialakult egy modern civil vagy polgár társadalom kezdeménye.

Ezt azért szükséges leszögezni, mert a politikai élet szereplőinek, mindenekelőtt a pártoknak a küzdelme közvetlenül nem magyarázható az ideológiák közti küzdelmekkel. Másrészt az ideológiai ellentétek sem függetlenek a politikától, hiszen a szembenállás, a küzdelem gyakran igényel eszmei alapokon megfogalmazott állításokat. A politikusok cselekedetei elvben eszmei és erkölcsi korlátokba ütköznek. Ami egyébként egy, a témánktól távolabb vezető problémához, erkölcs és politika kapcsolatához vezet.

Erkölcs, világkép és politika kapcsolatai, nálunk és most különösen rejtélyeseknek és kuszáknak látszanak. Ennek súlyos oka van. A múlt és a jövő jól jellemezhető eszmei-politikai ellentéte mellett, azt elhomályosítva másfajta ellentétek kerültek a felszínre, méghozzá hamar, már 1990-től kezdve. A közéletet befolyásoló ideológiai ellentétek felhígították, átszínezték, ellentmondásossá formálták azt is, ami kezdetben még jól felismerhető volt. Ráadásul a politikai harc olyan világképeket fordított szembe, amelyek egyébként képesek egymás mellett megférni.

A küzdelem éppen emiatt olyan heves. A kibékíthetetlen politikai gyűlölet a polgár társadalom kudarcával függ össze. A kudarcnak súlyos következménye van. Azok az elmentések, amelyek a sokszínű polgár társadalomban természetes módon megférnek, nálunk polgárháborús helyzetet hoznak létre a közgondolkodást formáló szellemi életben. Maga a kudarc pedig tartósan ígérkezik. A hisztéria következménye a folyamatos és nem csillapodó feszültség. A hisztériát kísérő radikalizmus mindig jól jön egy-két egymással szemben álló politikai érdekcsoportnak. A hatás pedig biztosított egy műveletlen, ezért kritikátlan, azaz a leendő polgár társadalom szemszögéből nézve felelőtlen, barbár közegben.

2. Ami megoszt

A liberális, racionalista politikák nevében végrehajtott változások óriásiak voltak szerte Európában, így Magyarországon is. Nálunk a polgár társadalom kezdeménye is azért jöhetett létre, rögtön 1990-ben, mert a liberális eszmék jegyében sikerült megfogalmazni, jórészt újrafogalmazni a nagy fordulat ésszerű kívánalmait. A konzervatív gondolkodás általában védekezni szokott a racionalista újításokkal szemben. Viszont már a magyar demokratikus intézmények megszületésére is hatott, kiegyensúlyozó jelleggel a konzervatív áramlat. Hatását jól jelzik például a magyar parlamenti rendszer bizonyos sajátosságai, más országok parlamentarizmusától eltérő jellegzetességei.

A konzervatív eszmék lényegesen különbözhetnek egymástól térben és időben, de mindig olyan igazságokra támaszkodnak, amelyek visszavezethetők Burke-ig, Tocqueville-ig. Ezek az igazságok a liberális racionalizmus számára alig kezelhetőek. Ilyen például Burke híres mondata, amely megelőlegezte a választ „a múltat vég-

képp eltörölni” marxi gondolatára: „A készség a megőrzésre, a javítás képessége – írja Burke – együtt fejezik ki számomra, hogy ki az államférfi.” Más szóval a konzervatív gondolkodásmód a történeti folyamatban kialakult intézményeket és gyakorlatokat tekinti a legfontosabbaknak, mert azok a folyamatosság és a stabilitás kifejezői.

Nem magától értetődő ezek után, hogy a múlt és a jövő közti, az ország újraalapításához kötődő nagy ideológiai ellentét helyébe viszonylag hamar a liberálisok és a konzervatívok közti ellentét került. A látszat azt mutatja, hogy a továbbiakban, ám igencsak hamar az ellentét a fasiszták és a kommunisták közti küzdelemmé fajult, és ma is tart.

1990 óta valamennyi választási küzdelem hevességét kapcsolatba lehetett hozni azzal, hogy jóval többről volt szó, mint két eltérő világnézet jegyében, vagy árnyékában folytatott heves politikai harcról. A politikai küzdelem hevességét az fokozza fel ma is, hogy egyszerre több ideológiai összecsapás is zajlik, a küzdő felek olykor a szerepeiket is összekeverik, mondanivalójukat pedig ennek a zavarnak az ellentmondásai feszítik. A jobb- és a baloldal ellentéte összefonódott például a rendszerváltásnak nevezett fordulat határozottan eltérő értelmezéseivel, a Kádár-korszakhoz fűződő kapcsolat vagy a vele való szakítás dilemmájával. Ebben az esetben könnyen belátható, hogy másféle baloldaliságot tételez fel az, aki folytonosságot vél a két korszak között, megint mást az, aki 1990-et egy új időszámítás kezdetének tekinti. Mindez a kommunista és a fasiszta, sőt a náci és az antiszemita kifejezések tartalma körül is zavart okoz, már csak azért is, mert nem világos, ki milyen erkölcsi és lelkiismereti alapról ítélkezik.

Tekintsünk viszont el az eszmékhez nem nagyon köthető vádaskodásoktól a korrupcióval kapcsolatban. Hasonlóan értelmetlen ebből a szempontból az úgynevezett „ügnökmúlt” polémiáival foglalkoznunk. E polémiák aligha köthetőek az eszmék küzdelméhez. Mellesleg tapasztal-

ható, hogy a korrupcióról minden demokráciában vitakoznak.

A sajtóban és a politikusi szóhasználatban parttalanul hömpölyögnek a *liberális*, a *kommunista*, a *hazaáruló*, a *horthysta-úri*, az *antiszemita*, a *fasiszta* és más jelzőkhöz kapcsolódó, azokat számos további szidalommal dúsító eszmefuttatások. A Parlamentben és azon kívül is, egyre szélesedő körben.

A helyzetet bonyolítja, a feszültséget drámaian fokozza, hogy a szavak mögül, mint már említettük, eltűnik a tartalom, sőt sajátos inflációnak is a tanúi vagyunk. A hatás érdekében egyre nagyobb kell mondani, a zagyaság növeli a feszültséget, összemossa a lényegtelen a lényegeset. A hatás fokmérője, hogy nő a hisztéria. Aki pedig, vesztére, a hasonlat értelmezése kapcsán megpróbál a szavak által jelölt dolgokra gondolni, véres háború közelségét érzi, amelybe már pusztán azáltal is belekeveredhet, hogy töpreng rajtuk. A köznyelv úgy siklik át ezen a nehézségen, hogy „csúsztatást” emleget.

A szörnyűségek kétféle lejtőn csúsznak a mélybe. Az egyik lejtő az, amelynek végén a hazaáruló judeo-kommunisták állnak, a másik lejtő alján a pogromokat szervező, félfudális fasiszták. A képhez tartozik az is, hogy a csúszda végén a mélység közös és végtelen.

Az első kérdés itt mindjárt az, miféle szembenállásról van szó, elfogadható-e ez a megkülönböztetés. Megfordítva a kérdés irányát, azt is fel szokták vetni, igaz főként a kommunizmus áldozataival kapcsolatban, hogy a halál és a sír csöndje közös, bocsássunk meg tehát mindenkinek, tegyük közös sírba a hóhért és az áldozatot, állítsunk nekik közös emlékművet. Itt és a továbbiakban azonban a gondolkodás egyetlen vezérfonalának a lelkiismeret igényeit lehet tekinteni.

A lelkiismeret igényéből kiindulva a következők megértéséhez előre kell bocsátani néhány szót. Minden, az

áldozatokért érzett fájdalom, minden a politikai és más gaztettekhez kapcsolódó felháborodás az emlékezeten túl a kultúra és az erkölcs része. A zsidózás ténye és az antiszemitizmus vádja, mint egymást erősítő harci eszközök azért különlegesek és azért annyira pusztítóak, mert a nemzet számos sötét tragédiájának egyikéből életre keltik annak felfoghatatlanul szörnyű mozzanatát, tartósítják, majd új szorongásokat és új gyűlöleteket fakasztanak általa. Terjednek is, lenyomataik, tükörképeik utánezataik által is hatnak immár. Igazi tömegpusztító fegyver ez tehát, amely válogatás nélkül szedi áldozatait, ártatlan embereket izgat fel, sebez meg újra vagy frissen. Ezért összpontosítjuk a figyelmünket erre a magyar társadalmat megosztó problémák közül.

(A következő számunkban folytatjuk.)

GRANASZTÓI GYÖRGY